nin və şəxslərin xüsusi tələblərinə uyğun olaraq qiymətlən-

imtahanlarında, işə qəbul testlərində istifadə etmək düzgün

AZƏRTAC

AZƏRBAYCAN MEMARLIQ TARİXİ

(DÜŞÜNCƏLƏR)

Bəşəriyyət üçüncü minilliyə qədəm qoyub. Bu minillik cəmiyyəti milli və bəşəri imtahanlara çəkir, bizdən daha qlobal və daha dərin elmi axtarışlar aparmağı tələb edir. Artıq ilk illərdən görünür ki, üçüncü minillik elm və mədəniyyətlər erası olacaq və millətlərarası münasibətlər hərb və iqtisadi güc ilə deyil, milli-mədəni dəyərlərlə ölçüləcək. Bu sırada hər bir millətin milli-mədəni inkişafında memarlığın xüsusi yeri var. Elə bu baxımdan da insanlıq tarixini daş yaddaşında qoruyaraq minilliklər boyu nəsildənnəslə ötürən Azərbaycan memarlıq irsinin keçdiyi inkişaf yoluna bir daha nəzər salınmasına ehtiyac duyuruq.

Memarlıq sənəti və onun inkişafı, cəmiyyətin iqtisadi gücü, siyasi quruluşu və eləcə də onun mədəniyyət və incəsənəti ilə sıx bağlı olmuşdur. Burada xalqın mütərəqqi adət-ənənəsi, milli özəlliyi, yerli iqlim şəraiti və təbii sərvəti əsas amil kimi qəbul olunur. Bu baxımdan Azərbaycan diyarı ta qədimdən, əlverişli iqlim şəraitinə, bol təbii sərvətinə və ərazisindən keçən ticarət yollarının beynəlxalq əhəmiyyətinə görə nəinki Qafqazda, hətta bütün Şərqdə məşhur olub.

Tarix göstərir ki, Azərbaycanın Kür-Araz vadisi ilk insan məskənləri və qədim dünya mədəniyyətinin ilk ocağı və beşiyi olmuşdur. Azıx və Tağlar mağarasından aşkar edilmiş maddi mədəniyyət abidələrinin tarixi 1,5 milyon il öncəki zamana söykənir. Bununla yanaşı, araşdırmalar göstərir ki, dünyanın bir çox ölkəsindən fərqli olaraq, Azərbaycanda yaşamış insanların yaratdığı memarlıq tarix boyu bir neçə dini ideologiyanın təsiri altına düşmüşdür. Buna səbəb ölkə vilayətlərində atəşpərəstlik, bütpərəstlik, xristian və islam dininin yayılması və onların müvafiq mərkəzlərinin olması idi. Lakin İslam dininin daha geniş yayılması və hakim ideologiyaya çevrilməsi sayəsində Azərbaycan memarlığına təsir edən digər dini ideologiyalara son qoyuldu. Doğrudur, bu zamanlar memarlığın inkişafında müəyyən durğunluq yarandı, lakin IX əsrdən başlayaraq inkişaf etdi. Bir sözlə, İslam dini Azərbaycan milli memarlığının inkişafında və istiqamətində əsaslı dönüş yaratdı. Bu baxımdan o dövr üçün Azərbaycan memarlığında yeni sayılan məscid və mədrəsə tipli binaların kütləvi inşası memarlıq və şəhərsalmada yeni inkişaf xəttinin müəyyənləşməsi üçün böyük rol oynadı. Məsələ ondadır ki, hər bir şəhərdə tikilən camelər (məscidlər) təkcə ibadət üçün deyil, onlar həm də sosial və siyasi məsələlərin həlli üçün çoxtutumlu bina rolunu oynadı. Ona görə də belə binaların konstruksiya möhkəmliyinə və bədii görünüşünün zənginliyinə xüsusi fikir verildi. Digər tərəfdən, məscid və mədrəsələr şəhərsalmada dominant və düyün rolunu oynadı. Bütün bunlara baxmayaraq İslamda canlılar surətini çəkmək yasaq olduğu üçün abidələr üzərindəki bədii memarlıq elementlərinin motivlərini nəbati və həndəsi ornamentlər təşkil etdi. Hətta bəzi abidələr üzərindəki ornamentlər ərəb əlifbası ilə yazılmış Quran ayələri və kitabələrlə daha da zənginləşdi. Bu siyasət bir tərəfdən İslam ideologiyasının memarlıq vasitəsi ilə təbliği idi, digər tərəfdən islamaqədərki ənənəvi memarlıqdan imtina etmək məqsədi güdürdü. Ancaq araşdırmalar göstərir ki, bu heç də belə olmadı. Yəni İslam ideologiyası hakim mövqedə dursa da, öncəki dini memarlığın bədii və konstruktiv özəlliyi öz dəyərini itirmədi. Belə ki, atəşpərəstlik və xristianlıq dövrünə məxsus olan günbəz və tağbənd tipli örtük konstruksiyaların ornament və svastikaların İslam dövrünə məxsus olan abidələr üzərində sintezi yarandı və paralel inkişaf etdi. Nəticədə orta əsrlərdən başlayaraq Azərbaycan əyalətlərində — Arran, Şirvan, Marağa-Naxçıvan və Qəzvin-Həmədan adı ilə məşhurlaşan regional memarlıq məktəbləri yarandı. Bakı, Şamaxı, Dərbənd, Qəbələ, Bərdə, Gəncə, Beyləqan, Şəki, Marağa, Naxçıvan, Təbriz, Qəzvin, Həmədan, və s. qədim şəhərlər həmin memarlıq məktəblərinin müvafiq mərkəzlərinə çevrildi.

Bəzi orta əsr Arran şəhərlərinin (Qəbələ, Bərdə, Gəncə) ilkin yaranma mərhələsi eradan əvvəlki dövrlərdən başlanır. Bu baxımdan Qəbələ haqda yazılı məlumata məşhur Roma alimi Pliniyin "Təbii tarix" əsərində rast gəlinir. Müəllif həmin əsərdə Qəbələni "Kabalaka" kimi qeyd edərək Albaniyanın (Arranın) baş şəhəri adlandırır.

Qəbələdə aparılmış arxeoloji qazıntılar zamanı aşkar edilmiş müxtəlif maddi mədəniyyət abidələri sübut edir ki, şəhər e.ə. IV əsrin sonu və III əsrin əvvəllərində yaranmış və XVIII əsrə kimi mövcud olmuşdur. Lakin müxtəlif səbəblərdən bir neçə dəfə dağılmışdı. Şəhərin ən qədim hissəsi e.ə. IV əsrdən b.e. I əsrin sonuna qədər Qara-

Mömin əxatun türbəsi

çay və Qoçalançay arasındakı 50 hektarlıq ərazidə yerləşib. Sonra strateji cəhətdən daha möhkəm olan Qaraçay və Covurluçay arasındakı 25 hektarlıq hündür təpəyə köçürülüb. Burada şəhər I əsrin sonundan XVIII əsrədək fəaliyyət göstərmişdi. Şəhər yerləşən ərazi möhtəşəm müdafiə qalaları və süni xəndəklə iki hissəyə bölünmüşdü. Onun şimal hissəsi Səlbir, cənub hissəsi isə Gavur qala adlanmışdı. Qəbələ qalasının müasir zamana qədər gəlib çatmış bürcləri və bina qalıqları, Arran memarlıq məktəbinin üslub özəllikləri və inşaat texnikası haqqında dəyərli məlumatlar verir. Bu-

Şirvanşahlar Saray kompleksi

radakı abidələrdən görünür ki, Arranda təbii resurslar müxtəlif və inşaat materialları çoxçeşidli olmuşdu. Ona görə də buradakı inşaat işlərində tarixən çiy və bişmiş kərpiclə bərabər, ağ lay və çay daşı birgə istifadə edilmişdi. Bu da ilk orta əsrlərdən başlayaraq Albaniyanın müxtəlif regionundakı tikinti texnikasının inkişafına səbəb olmuşdur. Buradakı divar və damların konstruksiyasında əsasən, bazalt, tuf, kərpic, əhəng və çay daşı birgə istifadə edilmişdi. Divar konstruksiyası adətən üç laylı olub. Onun xarici və daxili qatı iri daşlarla hörülmüş, ara məsafəsi xırda daşlarla qarışdırılmış əhəng məhlulu ilə doldurulub. Divarın daxili və xarici səthində istifadə edilən daşlar çox səliqə ilə yonulmuşdu. Qeyd edək ki, burada istifadə edilən inşaat materialının çoxçeşidli olmasına baxmayaraq, onların hər birinin tətbiq edildiyi yer konkret olunub. Məsələn, çay daşı enli və iri divarlarının hörgüsündə, əhəng daşı onun daxili və xarici qatında, kərpic isə tağların, sütunların və digər dekorativ hissələrin inşasında istifadə olunub. Yuxarıda qeyd edilənlərdən görünür ki, Arran memarlıq məktəbi hələ İslamaqədər yüksək memarlıq ənənəsinə malik olmuş və bu ənənədə yerli inşaat materialları müstəsna rol oynamışdır.

Araşdırmalar göstərir ki, Arran memarlıq məktəbinin inkişafında xüsusi yeri olan Bərdə İslamın ilk çağlarında şəhərsalma istiqamətini dəyişsə də, xristian dövr memarlıq ənənələrini hələ də saxlamış və burada ucaldılmış saraylarda, məscid və mədrəsələrdə xristian memarlığına məxsus yarımdairə formalı tağbəndlərdən hələ də istifadə edilmişdi. Belə konstruksiyalara qədim Gəncə şəhərində də rast gəlinib. Lakin Gəncə Şəddadilərin paytaxtına çevriləndən sonra tikintidə çay daşı ilə yanaşı, bişmiş kərpicin birgə istifadəsi meydana çıxdı. Daha doğrusu, çay daşı ilə hörülən divarlar müvafiq qaydada bişmiş kərpiclə haşiyələndi. Bu tip hörgü o zamanlar Alban memarlığında geniş yayılaraq burada məşhur olan Arran memarlıq məktəbinin özəlliyinə çevrildi və Azərbaycan memarlıq tarixinə "Gəncə hörgüsü" kimi daxil oldu. Tədqiqatlar göstərir ki, sonralar bu üsul Gəncənin qonşuluğunda yerləşən Şəmkir və Tiflis şəhərinin tikinti işlərinə də tətbiq edilib. Bu zamanlar Gəncə gözəl və zəngin memarlıq əsərləri olan mədəniyyət mərkəzi kimi bütün Şərqdə tanındı. Lakin belə məşhur şəhər, Təbriz və Şamaxı kimi bir neçə dəfə baş vermiş zəlzələ nəticəsində dağıldı.

Gəncədən fərqli olaraq Beyləqanın timsalında Arran memarlıq məktəbinin tamamilə başqa inşaat keyfiyyətləri diqqəti cəlb edir. Arxeoloqların fikrincə, öncə burada "Örənqala", "Ərən qala" və "Arran qala" adlı yaşayış məskəni olmuşdur. Lakin VI əsrdə Sasanilər vahid plan əsasında Beyləqan şəhərini yenidən inşa etmişlər. Tarixi mənbələrə görə, Sasanilərin Beyləqan şəhərini (qalasını) burada inşa etməkdə məqsədləri həm də şimaldakı qarnizonları ilə əlaqəni möhkəmlətmək və Qafqaz ilə İranı birləşdirən beynəlxalq ticarət yoluna nəzarəti gücləndirtmək idi.

Arxeoloji qazıntılar nəticəsində aşkar olmuş şəhərin qala divarlarına əsasən onun

Şeyx Babı Yaqub türbəsi

baş planı hazırlanıb. Bu planda şəhər üç hissədən — İç qala, Şəhəristan və Rabatdan ibarətdir. Baş plandan göründüyü kimi, Beyləqan da Gəncə və Bərdə şəhərləri kimi, düzənlik sahədə salındığı üçün onun da şəhərsalma planı düzbucaqlı həll edilmişdi. Bu forma şəhərin hər üç hissəsinin plan quruluşunda saxlanmışdı. Şəhərin baş küçəsi şimali-qərbdən, cənub-şərqə doğru uzanaraq onu iki hissəyə ayırıb və həmin küçə hər iki başdan qala qapıları ilə məhdudlaşıb. Arxeoloji qazıntı zamanı Beyləqanın qala divarından aralı böyük bir sahədə (4500 kv. metr) ictimai binalar kompleksinin qalıqları və minarə özülü aşkar edilib. Abidə-kompleksinə daxil olan minarə qalığını əsas götürən bəzi memarlar buranın məhz dini məqsəd üçün inşa olunmasın iddia edib və tikilmə dövrünü XII-XIII yüzilliklə bağlayır. Lakin nəzərə alsaq ki, Sasanilər Beyləqan şəhərini məhz burada inşa etməklə həm də karvan yollarına nəzarət etmək məqsədi güdürdü, onda həmin "Mil minarə"dən (sonralar həmin minarə belə adlanmış) həm də "göz" (gözətçi) bürcü kimi istifadə edildiyi istisna deyil. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, Arran memarlığı üçün xarakterik olan belə bir minarə Şəmkir şəhəri yaxınlığında inşa olunmuş və "Şəmkir minarəsi" kimi memarlıq tarixinə düşmüşdü. Təəssüf ki, "Mil minarə" kimi Şəmkir minarəsi də dövrümüzə qədər gəlib çatmamışdı. Hər iki minarənin bu və ya digər oxşar cəhətlərinə əsaslanaraq güman etmək olar ki, onların hər ikisi XII əsrdə yaşayıb yaratmış bir arranlı memar tərəfindən inşa edilmişdi.

Bərdə, Gəncə, Beyləqan və Qarabağın digər ərazisindəki abidələr üzərində aparılan elmi araşdırmaların müqayisəli təhlili göstərir ki, Arran memarlıq məktəbi ilə Marağa-Naxçıvan memarlıq məktəbi arasında sıx bağlılıq olmuşdu. Bu hal ən çox kərpiclə inşa olunmuş dini abidələr timsalında daha qabarıq şəkildə görünür. Hətta bütövlükdə daşla tikilən bəzi qəbirüstü abidələr də Marağa-Naxçıvan memarlıq məktəbinin ideyasını davam etdirir. Bu hala ən çox Qarabağın Arazbar zonasındakı abidələr (Şeyx Babı Yaqub, Arqalı, Dəmirçilər, Məmmədbəyli və s.) üzərində rast gəlirik. Bütün bunlar Arran memarlıq məktəbi ilə Marağa-Naxçıvan memarlıq məktəbi arasında olan sənət əlaqəsinin nə qədər möhkəm olmasını bir daha təsdiq edir. Üslub cəhəti ilə o qədər fərqli olmayan Marağa-Naxçıvan memarlıq məktəbinə aid abidələr qrupu əsasən Marağa və Naxçıvan şəhərlərində və onlara qonşu ərazilərdə qalmışdır. Marağadakı göy, qırmızı və dairəvi günbəzlər, Urmidə üç Günbəz, Naxçıvanda Mömin əxatun, Yusif Kuseyr oğlu türbələri elə bu qəbildən olan abidələrdir. Bu abidələr timsalında Marağa-Naxçıvan memarlıq məktəbinə xas olan özəlliklər daha qabarıq görünür. Məsələn, mərkəzi dayaq sütunlu sərdabə, gövdənin karkası, divarın üzlük örtüyə ayrılması, hərtərəfli fasadlı olması və onların həndəsi ornamentlərlə örtülməsi bu memarlıq məktəbinin səciyyəvi cəhətdir. Marağa-Naxçıvan memarlıq məktəbinin inkişaf səviyyəsi və onun digər memarlıq məktəbindən fərqlənməsi, buradakı abidələrdə çoxsaylı kitabələrin və onlar üzərində çoxlu sənətkar adlarının olmasıdır. Bunlar marağalı Bəkir Məhəmməd, Əhməd Məhəmməd və Həsən Firuz oğlu, urmiyalı Əbu Mənsur Musa oğlu, mərəndli Əhməd Bəkir oğlu, naxçıvanlı Əmrəddin Məsud oğlu, Əcəmi Əbubəkr oğlu və başqalarıdır. Maraqlıdır ki, həmin kitabələrdəki "Ustad", "Bənna", "Memar" titulları yazılmaqla sənətkarların tanınma dərəcəsini bildirilir. Bu da öz növbəsində memar nəslinin aydınlaşması üçün imkan yaradır. Məsələn, Qırmızı Günbəzin kitabəsindən bəlli olur ki, onu tikən Bəkir Məhəmmədin atası Bəndan "bənna", babası Möhsün isə "memar" titulu daşımışdı.

XII-XIII əsrlərdə Azərbaycanda Atabəylər dövlətinin inzibati mərkəzi olan Naxçıvan möhkəm qala divarlı, möhtəşəm imarətli, saraylı, məscid və mədrəsəli bir şəhərə çevrilmişdir. Burada Əcəmi Naxçıvani kimi istedadlı sənətkarın olması şəhərin abadlaşması üçün böyük rol oynadı. Onun binaları plan quruluşuna görə sadə, fasadı isə maksimum dərəcədə ornamentlə zəngin olmuş, karnizi stalaktitli qurşaqla tamamlanıb. Araşdırmalar göstərir ki, stalaktitli karnizə malik olan ilk qülləvari türbələr Əcəmi yaradıcılığına məxsus Mömin əxatun və Yusif Kuseyir oğlu türbəsi olub və sonralar Türkiyə, İran və Orta Asiya memarlığında istifadə olunub. Hətta məşhur türk memarı Xoca Sinan da Əcəmi yaradıcılığındakı bu özəllikdən bəhrələnərək gözəl memarlıq əsərləri yaratmışdı. Yeri gəlmişkən onu da xatırladaq ki, amerikalı məşhur memar Frenq Loid Rayt deyib ki, "Məndən soruşsalar, dünyanın ən yaxşı memarı kimdir? Düşünmədən deyərdim ki, böyük türk me-

Səadət sarayı

marı Xoca Sinan, ikinci özümü hesab edirəm". Görünür Rayt Əcəmi yaradıcılığına bələd deyilmiş, əks təqdirdə yəqin ki, onun haqqında da belə yüksək fikir söyləyərdi.

Əcəmi yaradıcılığı ilə zənginləşmiş Naxçıvan memarlığını hələ XV əsrdə görən məşhur türk alimi və səyyahı Övliya Çələbi Naxçıvanın abad və gözəlliyini xüsusi qeyd etmiş, Həmdullah Qəzvini (1280-1349) onu Nəqşi Cahan (Dünyanın bəzəyi) adlandırmış, XIX əsrdə yaşayıb-yaratmış görkəmli Azərbaycan alimi Məhəmməd Hinduşah isə hətta Təbriz və Bağdaddan sonra Naxçıvan kimi gözəl şəhəri "qulaq eşitmədiyin və göz görmədiyin" böyük iftixarla demişdir.

Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycanın cənub bölgəsi Səlcuqlar (XII əsrdə) dövründə böyük inkişaf həddinə çatmışdı. Bu zaman ölkənin paytaxt şəhəri Həmədana xüsusi diqqət ayrılıb və şəhər mühiti xeyli abadlaşıb. Eyni zamanda, Həmədana yaxın olan Qəzvin və ətraf ərazilər də abadlaşmış və yeni tikinti işləri aparılmışdı. Burada aparılan genişmiqyaslı tikinti işlərinin memarlıq üslubu və özəlliyi tədricən Qəzvin-Həmədan adı ilə məşhurlaşan memarlıq məktəbinin meydana çıxmasına şərait yaratmışdır. Bu məktəbin özəllikləri, kub şəkilli gövdəli və günbəz köşklü məscidləri, zəngin ornamentli və oyma naxışlı gəc mehrabları, fasad dekorunda işıq-kölgə effektinə əsaslanan həndəsi ornamentli kərpic hörgüsü ilə səciyyələnir. Belə səciyyəvi cəhətlər XI-XII əsrlərdə inşa edilmiş Xərrəqan, Vəli və Qoşa İmam türbələri, Qəzvində Xumartaş və Heydəriyyə günbəzləri, Həmədan və Sucas məscidləri timsalında özünü qabarıq göstərir. Konstruktiv və memarlıq baxımdan tipoloji birliyi olan bu abidələr Şirvan memarlıq məktəbinə daxil olan Dərbənd, Şamaxı və Bakının bəzi cümə məscidlərini yada salır.

Şirvan memarlıq məktəbinin əsas bədii özəllik mərkəzi Dərbənd, Şamaxı və Bakı idi. Digərlərindən fərqli olaraq, Şirvan memarlıq məktəbi başqa özəllikləri ilə fərqlənir. Öncə onu qeyd edək ki, Şirvan memarlığında istifadə olunan yerli əhəng daşı çoxtəbəqəli yonulma keyfiyyətinə malikdir. Ona görə də belə daşlar üzərində istənilən ornamentləri relyef şəklində yonmaq mümkündür. Bu daşlardan hətta asanlıqla müxtəlif həndəsi fiqurlar və həcmli heykəllər yonulur. Digər memarlıq məktəbində istifadə edilən yerli inşaat materiallarında isə bu mümkün deyil.

XV əsrdən başlayaraq Şamaxı şəhəri artıq Kiçik Asiya, Suriya, İtaliya, İngiltərə və s. ölkələrdə Şirvan ipəyi ilə yanaşı, həm də Şirvan memarlığı ilə zəngin olan abad şəhər kimi tanınmışdır. Tarixi mənbələrə görə XIII əsrin ortalarında Şamaxıda 7 mədrəsə, 44 karvansara, 70 mehrab, 200-ə qədər dükan, 4 hamam və 7000 ev olmuşdur. Lakin çox təəssüf ki, belə gözəl şəhər 1667-1859-1902-ci illərdə baş vermiş amansız zəlzələlər nəticəsində dəfələrlə dağılmışdır.

Əlverişli limanı və hərbi yürüş yolundan kənarda yerləşməsi baxımından strateji əhəmiyyətə malik olan Bakı qalası, hələ XII əsrdə Şirvanşahların diqqətini cəlb etmiş və onların iqamətgahına çevrilmişdir. Bununla yanaşı, Şirvanşah III Mənuçöhr qala divarlarını yenidən bərpa etdirərək onun möhkəmliyini və əzəmətini daha da artırmışdır. Müasir dövrə qədər gəlib çatmış Dərbənd qalası, dünyada analoqu olmayan "Qız qalası" və İçərişəhərin ən yüksək yerində ucaldılmış Şirvanşahlar memarlıq kompleksi hələ XV əsrdə Şirvan memarlıq məktəbinin yüksəlişindən xəbər verir.

Xatırladaq ki, yuxarıda adları çəkilən regional memarlıq məktəblərinin tərkibində yerli memarlıq məktəbləri də fəaliyyət göstərmişdir. Məsələn, Qarabağ memarlıq məktəbi Arran memarlıq məktəbinin ideyasını davam etmiş və onun tərkibində Əli Məcidəddinin (XIII əsr), Şeyx Bəhaəddinin (XVII əsr) və Kərbəlayi Səfixan Qarabağinin rəhbərlik etdiyi (XIX-XX əsrlər) memarlıq məktəbləri, Şirvan memarlıq məktəbində, Bakı-Abşeron memarlıq məktəbi (XIX-XX əsr), Marağa-Naxçıvanda Əcəmi memarlıq məktəbi.

XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəlləri dövrü Şirvan memarlıq məktəbinin əsas göstəricisi Bakı şəhəri idi. Doğrudur, bu inkişaf bir tərəfdən burada olan neft yataqları ilə bağlı olsa da, digər tərəfdən, Şamaxı zəlzələsindən sonra quberniya mərkəzinin (1859-cu il) Bakıya köçürülməsi və paytaxt şəhərə çevrilməsi ilə izah olunur. Bakı quberniya mərkəzinə çevrilən zaman ətrafında pərakəndə şəkildə olan xırda məhəllələr tədricən ləğv olundu və yeni layihələr əsasında abadlaşdı. Bu işdə Bakının ilk memarı Qasım bəy Hacıbababəyovun (1811-1874) əməyi böyükdür. Onun layihəsi əsasında müxtəlif relyefə malik olan Bakının bayır şəhəri pilləvari şəkildə salındı. Sonra memar Zivər bəy Əhmədbəyov, Hacıbəy Axundov, Məşədi Mirzə Qafar İzmailov da Qasımbəyin layihəsini əldə əsas tutaraq burada gözəl binalar inşa etdilər. Xatırladaq ki, XIX əsrin sonunda Bakı neft sənayesinin inkişafına görə dünyanın ən iri şəhərləri sırasına çıxdı. Bu zamanlar dünya üzrə neftin təqribən yarısından çoxu məhz Abşeronda çıxarılırdı. Burada çıxarılan neft bolluğu Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Ağamusa Nağıyev, Murtuza Muxtarov, Şəmsi Əsədullayev, Ağabala Quliyev, İsabəy Hacınski və Nobellər, Rotşildlər kimi əcnəbi neft maqnatlarının varlanmasına səbəb oldu. Varlı sahibkarlar qazandıqları vəsaiti dəbdəbəli sarayların, villaların və imarətlərin tikintisinə yönəltdi. Bunun üçün onlar inşaata yerlilərlə yanaşı, xarici memarları da cəlb etdilər. Lakin yerli memarlardan fərqli olaraq əcnəbi memarlar bina layihələri hazırlayan zaman öz yerlərinin memarlıq ənənəsindən və xüsusilə Qərbin memarlıq stilindən (Klassik, Qotika, Barokko, Moderni və s.) bolluca istifadə etdilər. Ancaq bir məsələni də nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, layihə cızan memarlar əcnəbi olsalar da, binaları bilavasitə öz əlləri ilə tikənlər məhz yerli ustalar olmuşdur. Baş usta Hacı Abbasın, usta Xeyrullanın, Salman və Soltan Atayevlərin, Kərbəlayi Məcidin, Kərbəlayi Sadığın və neçə-neçə digər sənətkarların daşdan yonduğu sənət inciləri uzun illər Bakı binalarının divarlarını bəzəyərək indi də müasir sənət adamlarını heyran edir.

Nəticə etibarilə qeyd edək ki, yerli memarlıq məktəbləri qapalı və məhdud məkanda fəaliyyət göstərsə də, onlar məxsus olduğu regional memarlıq məktəbinin ideya və üslub özəlliyini davam etdirmiş və ümumilikdə bir-biri ilə sıx bağlantı quran Böyük Azərbaycan memarlıq üslubunu və özəlliyini yaratmışlar.

RİZVAN QARABAĞLI,
memarlıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.